

ПРОБЛЕМИ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА В УКРАЇНІ

Одним з важливих показників стану репродуктивного здоров'я населення є безплідність. Проблема безплідності актуальна в усьому світі, і Україна тут не виняток. На сьогодні 10–15 відсотків українських сімей страждають від безплідності, що можна віднести до прямих репродуктивних втрат [1]. Близько мільйона безплідних пар щодня живуть надією на диво. В лікуванні безпліддя в Україні з 1987 року почали застосовуватись нові репродуктивні технології. Програма сурогатного материнства надає можливість подружжю, яке не має власних дітей через проблеми із здоров'ям, відчутти радість материнства та батьківства шляхом застосування репродуктивних технологій. Проте розвиток науки та техніки в цій галузі випереджає морально-правову адаптацію суспільства до нових досягнень. Через певні етичні, моральні й релігійні переконання дискусії щодо обговорюваної теми не припиняються взагалі. Противники сурогатного материнства вважають, що воно перетворює дітей на товар, а жінку на інкубатор для його виробництва. У результаті одні називають сурогатне материнство бізнесом або торгівлею людьми, інші — дивом і останнім шансом.

Правове забезпечення сурогатного материнства є одним із законодавчо неврегульованих й найскладніших питань у галузі сімейного права України. Його актуальність обумовлена відсутністю достатнього нормативного регулювання здійснення процедури сурогатного материнства в Україні та необхідністю вирішити проблеми, що виникають на практиці при реалізації програми сурогатного материнства.

Сьогодні до проблеми сурогатного материнства прикуто значну увагу як збоку науковців (здебільшого медиків, психологів), так і ЗМІ. Вчені-юристи, як правило, дискутують з приводу його юридичної природи або правових наслідків [2, 170; 3, 120; 4]. ЗМІ зосереджують увагу на морально-етичних та фінансових аспектах питання [5; 6], всесвітня мережа наповнена багатьма пропозиціями щодо сурогатного материнства, в той час як звичайний українець, як правило, навіть не розуміє його сутності та не відрізняє від штучного запліднення.

Існування розбіжностей у розумінні сутності сурогатного материнства викликає необхідність виявлення проблемних питань та встановлення особливостей їх вирішення правом окремих держав з метою подальшого вдосконалення сімейного законодавства України та правової освіти суспільства.

Нормами чинного законодавства України не визначено поняття сурогатного материнства, воно існує лише в суспільних відносинах, пов'язаних із сучасними репродуктивними технологіями. З медичної точки зору сурогатне материнство передбачає перенесення ембріона, отриманого заплідненням яйцеклітини біологічної матері — дружини спермою біологічного батька — чоловіка, в порожнину матки іншої жінки та виношування дитини, яка є біологічно «чу-

жою» для жінки. В перекладі на медичну термінологію така процедура називається екстракорпоральне запліднення та може здійснюватися лише у спеціалізованих медичних закладах високо кваліфікованими спеціалістами [7]. Із правової точки зору під сурогатним материнством розуміють «запліднення жінки шляхом імплантації ембріона з використанням генетичного матеріалу подружжя з метою виношування і народження дитини, яка в подальшому буде визнана такою, що походить від подружжя, як правило, на комерційній основі на підставі відповідного договору між подружжям та сурогатною матір'ю» [8, 72].

Таким чином, сутність сурогатного материнства полягає у тому, що запліднена яйцеклітина пересаджується до організму генетичне сторонньої жінки, яка виношує і народжує дитину не для себе, а для бездітного подружжя.

Перша дитина, яку народила сурогатна матір, з'явилася в Англії в 1978 році. Щодо програми сурогатного материнства на Україні, то вперше вона була реалізована 1995 року в Харкові (сурогатною матір'ю стала жінка, яка виносила дитину своєї доньки, в якій була вроджені патології матки). Сьогодні Україна є одним із визнаних центрів сурогатного материнства у світі (зокрема, комерційного). Натомість ставлення до легалізації сурогатного материнства у різних країнах досі лишається різним. Практично в усій Європі сурогатне материнство заборонене, дозволене лише в Англії та Греції. У США на нього дали згоду в деяких штатах. Так, наприклад, у Німеччині спроба імплантувати ембріон жінці, яка у наступному має намір відмовитися від дитини, є злочином, відповідальність за який несе лікар, який здійснив операцію із пересадки ембріона. У Норвегії, Іспанії, Швейцарії дозволено лише некомерційне сурогатне материнство. У Канаді сурогатне материнство дозволене, але договір з сурогатною матір'ю не має юридичної сили, тобто жінка (сурогатна матір) може залишити народжену дитину собі [6, 1].

Перше згадування про можливість застосування методів штучного запліднення у вітчизняному законодавстві закріплювалося в Законі СРСР «Про внесення змін та доповнень в деякі законодавчі акти СРСР щодо питань, які стосуються жінок, сім'ї та дитинства» [9]. Деяко пізніше Кодекс законів про шлюб та сім'ю України [10] встановлює регулювання питань запліднення за допомогою донора (сурогатної матері), відповідно до якого дружина, яка дала письмову згоду своєму чоловіку на запліднення та народження дитини іншою жінкою, записується матір'ю цієї дитини і не має права оспорювати проведений запис. Внесенню таких змін до законодавства передувало закріплення в Основах законодавства України про охорону здоров'я права кожної жінки на застосування методів штучного запліднення або імплантації зародка. Так, відповідно до ст. 48 Основ застосування штучного запліднення та імплантації ембріона здійснюється згідно з умовами та порядком, встановленими Міністерством охорони здоров'я України, за медичними показаннями повнолітньої жінки, з якою проводиться така дія, за умови наявності письмової згоди подружжя, забезпечення анонімності донора та збереження лікарської таємниці [11]. Інструкцією про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій

від 23 грудня 2008 р. № 771 регламентовано безпосередньо умови та порядок лікування методом сурогатного материнства, зокрема медичні показання і протипоказання для застосування методу, особливості перенесення ембріонів у порожнину матки, а також передбачено можливі ускладнення, що виникають при перенесенні ембріона у порожнину матки жінки [13].

Чинне сімейне законодавство також приділяє увагу питанням реалізації громадянами своїх прав у сфері репродуктивних технологій. У ст. 123 Сімейного кодексу України встановлено порядок визнання батьками дитини, яка народилася у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій [12].

Конститутивною ознакою сурогатного материнства, як відзначає М. В. Антокольська, є укладення до моменту зачаття дитини договору про виношування дитини сурогатною матір'ю з метою подальшого встановлення батьківських правовідносин між цією дитиною та особами, які уклали даний договір з сурогатною матір'ю [14, 181–182]. Тобто підставою для виникнення правовідносин щодо сурогатного материнства є договір між сурогатною матір'ю та біологічними батьками про виношування дитини, який має виступати основним засобом правового регулювання відносин учасників програми сурогатного материнства. Такий договір є головним документом, що визначає відносини біологічних батьків із сурогатною матір'ю, та має складатися відповідно до положень чинного законодавства України, враховуючи індивідуальні вимоги, побажання та можливості подружжя та сурогатної матері. При цьому істотне значення має те, що такий договір повинен укладатися саме до моменту зачаття дитини, оскільки, безумовно, договір про уступку вже зачатої або народженої дитини повинен визнаватися нікчемним як такий, що суперечить моральним засадам суспільства [12, 383].

Спеціальних вимог до договору про сурогатне материнство чинне законодавство України не встановлює. Оскільки цей договір породжує правові наслідки, які мають значення як для подружжя, так і для майбутньої дитини, він повинен укладатися на умовах і відповідати загальним вимогам, що встановлені для укладення цивільно-правових договорів у цілому.

Так, сторонами цього договору виступають: з одного боку — подружжя, з іншого — жінка, яка бере на себе зобов'язання щодо сурогатного материнства.

Подружжя, тобто особи, які перебувають у шлюбі і надали свій генетичний матеріал для здійснення імплантації ембріона в організм сурогатної матері, з метою народження власної дитини за допомогою здорової жінки. Суб'єктами правовідносин щодо імплантації ембріона дитини жінці із генетичного матеріалу подружжя можуть бути і особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах [12]. Проте, як відзначається у літературі, на цих осіб після народження дитини сурогатною матір'ю законодавець має покласти обов'язок зареєструвати шлюб [8, 74]. Крім того, репродуктивна медицина можлива лише за медичним показанням, а не за соціальним. Тобто діти можуть бути виношені сурогатною матір'ю лише з об'єктивних причин неможливості народження дитини самою матір'ю, а не через те, що вона втрапить фігуру, кар'єру, при-

вабливість і т. д. Питання про застосування методів вирішується на прохання дієздатної жінки, після оформлення заяви-зобов'язання подружжям та відповідного обстеження.

Сурогатна матір, тобто фізично здорова жінка, яка погодилась виносити та народити дитину з метою подальшої передачі подружжю за певну плату або безоплатно. У медичній практиці звичними є такі вимоги до жінок-кандидаток сурогатного материнства: вік від 20 до 40 років, наявність власної здорової дитини, психічне і соматичне здоров'я. Крім цього вони мають пройти звичний набір обстежень (визначення групи крові, аналіз крові на сифіліс, ВІЧ, гепатити В і С, біохімічний аналіз крові, висновок терапевта про стан здоров'я і відсутність протипоказань до виношування вагітності, висновок психіатра і т. д.). Іноді батьки звертаються до медичного закладу із своєю кандидатурою. Нею може стати добре відома людини, чи хтось із родичів.

Предметом договору виступає обов'язок жінки виносити, народити і передати дитину подружжю, яке надає генетичний матеріал.

Форма такого договору повинна бути тільки письмовою і підлягати обов'язковому нотаріальному посвідченню.

Умовами такого договору можуть бути: строк, місце і ціна договору, умови щодо компенсації витрат на медичне обслуговування сурогатної матері; заклад, у якому буде здійснюватися запліднення та прийматимуться пологи; наслідки народження дитини з фізичними чи психічними недоліками; наслідки відмови сурогатної матері надати згоду на запис подружжя батьками дитини; умови та строки оплати послуг сурогатної матері; підстави для зміни та розірвання договору, відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання договору, інші умови, які сторони будуть вважати за доцільне включити у договір [12, 384].

Строк договору також включає два моменти: перший (це момент початку дії договору) — імплантація у порожнину матки сурогатної матері генетичного матеріалу подружжя; другий — момент народження і передачі дитини подружжю.

Ціна договору повинна включати у себе два види витрат, які несе тільки подружжя. В середньому, майбутні батьки повинні будуть викласти за такого роду послуги близько 20 тисяч доларів. Сюди входить: підбір кандидатури сурмами, її медичне обстеження, кошти, необхідні для забезпечення нормальних побутових умов та харчування сурогатної матері, укладення договору між сурогатною матір'ю і біологічними батьками, виплата винагороди за виношування і народження дитини (10–15 тисяч доларів), юридична консультація, медичний нагляд під час вагітності, пологи в клініці, іноді медичне страхування [15].

Зміст договору становлять права та обов'язки сторін, які у договорі про сурогатне материнство визначаються в кожному випадку індивідуально. Наприклад, сурогатна мати зобов'язана стати на медичний облік на ранньому терміні вагітності; регулярно спостерігатися і виконувати рекомендації лікуючого лікаря, постійно стежити за станом свого здоров'я; у випадку роздільно-

го від подружжя проживання, систематично інформувати їх про перебіг вагітності; не передавати народжену дитину нікому, крім подружжя, що уклали з нею договір. Подружжя, що дали згоду на імплантацію ембріона сурогатній матері, несуть майнові витрати, пов'язані з її оздоровленням у період вагітності, пологів і двох місяців після пологів. Також, «замовники» не вправі відмовитися від дитини до моменту її реєстрації на своє ім'я в книзі записів актів цивільного стану.

У договорі має бути зафіксоване положення, що сурогатна матір за жодних обставин не може залишити народжену дитину у себе, оскільки дала письмову нотаріально посвідчену згоду на використання її як своєрідного донора, який забезпечив зародку захист від зовнішнього впливу та необхідний розвиток. Відповідно до ч. 2 ст. 123 Сімейного кодексу України у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя. Тобто, сурогатній матері, навіть у разі виникнення материнських почуттів до дитини, що є для неї біологічно чужою, не передається право вирішувати долю імплантованого їй ембріона — ці питання має вирішувати подружжя, оскільки «сама по собі згода дружини та чоловіка на імплантацію ембріона з використанням їхнього генетичного матеріалу у організм іншої жінки має розглядатися як дія, спрямована на виконання їхньої репродуктивної функції, тобто як здійснення однієї з правомочностей, яка складає зміст суб'єктивного права на материнство (батьківство)» [16].

Таким чином, сімейне законодавство України не допускає можливості оспорування материнства жінкою, яка виконувала функції сурогатної матері [12, ч. 2 ст. 123] та не зберігає за нею права залишити дитину. У такому разі, права біологічної матері захищені законом, та перш за все, захищено права та інтереси дитини, враховуючи її генетичну та біологічну спорідненість з матір'ю. Європейська практика дотримується зовсім іншого підходу щодо регулювання питань встановлення материнства у випадку народження дитини сурогатною матір'ю та виходить з того, що матір'ю дитини є та жінка, яка її виносила та народила, що має переважну силу перед правами матері генетичної. Аналогічне положення презюмується російським сімейним законодавством, відповідно до якого подружжя, які дали згоду у письмовій формі на імплантацію ембріона іншій жінці з метою його виношування, записуються батьками дитини лише за згодою жінки, яка народила дитину [6].

Сурогатна мати після передачі дитини його батькам втрачає усі права на дану дитину. При реєстрації народження дитини одночасно з документом, що підтверджує факт народження дитини сурогатною матір'ю, подається засвідчена нотаріусом її письмова згода на запис подружжя батьками дитини. Факт передачі дитини сурогатною матір'ю посвідчується нотаріально. З цього моменту сурогатна мати несе відповідальність за неправомірні діяння стосовно дитини та її батьків відповідно до законодавства України.

У договорі також мають бути визначені умови щодо зміни, розірвання договору як в односторонньому порядку, так і за згодою сторін. Крім того, має бути

точно сформульовано наслідки невиконання або неналежного виконання сторонами умов договору.

З огляду на викладене можна зробити висновки, що національне законодавство України не містить спеціального закону щодо захисту репродуктивних прав людини, а загальні законодавчі нормативні акти не можуть вирішити всіх питань щодо сурогатного материнства. Відсутність належного правового регулювання відносин сурогатної матері та подружжя, а також нерегульованість суттєвих умов договору може привести до порушень прав як біологічних батьків, так і сурогатної матері. Так, через законодавчі прогалини в правовому регулюванні сурогатного материнства на практиці можуть виникнути небажані життєві ситуації, пов'язані з відмовою віддавати чи забирати дитину, шантажем переривання вагітності, вимогами додаткових грошей, погрозами розголошення інформації про народження дитини, про те, хто її виношував, або ж відмовою біологічних батьків виплатити сурогатній матері обіцяну грошову компенсацію, незабезпечення сурогатної матері належними умовами під час вагітності та пологів, наслідків смерті дитини, сурогатної матері чи генетичних батьків. Тому постає питання у необхідності прийняття такого закону, у якому б ці питання вирішувалися у відповідності з існуючими міжнародними стандартами.

Вказані проблеми можуть бути розв'язані насамперед шляхом подальшого проведення наукових досліджень у даній сфері та розробці на цій основі науково-теоретичних і практичних рекомендацій з удосконалювання правового регулювання відносин сурогатного материнства в Україні.

Література

1. Про схвалення Концепції Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації на 2006–2015 роки»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 квіт. 2006 р. № 244-р // Офіційний вісник України. — 2006. — 17 трав., № 18. — С. 67. — Ст. 1352.
2. Драгопец Я. Современная медицина и право / Я. Драгопец, П. Ходерка. — М., 1994.
3. Рубанов А. А. Гепетика и правовые вопросы материнства в законодательной и судебной практике стран Запада / А. А. Рубанов. — М., 1988.
4. Антокольская М. В. Семейное право / М. В. Антокольская. — М., 1996.
5. Фрапчук С. Юридичні та стичні аспекти репродуктивної медицини // Юридична газета. — 2007. — 13 груд.
6. Міхесва К. Правові аспекти визначення соціального материнства та батьківства // Юридична газета. — 2003. — 25 листоп.
7. Михальчук О. Правове регулювання сурогатного материнства в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id>.
8. Ватрас В. А. Суб'єктний склад правовідносин щодо імплантації ембріона дитини жінці із генетичного матеріалу подружжя // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2002. — № 4. — С. 72–75.
9. Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів СРСР у питаннях, що стосуються жінок, сім'ї і дитинства: Закон СРСР від 22.05.1990 № 1501-І // Відомості З'їзду народних депутатів СРСР і Верховної Ради СРСР. — 1990. — 6 черв., № 23. — С. 576. — Ст. 422.
10. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20.06.1969 № 2006-VII (у редакції від 1992 р.) // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1969. — 27 черв., № 26. — Ст. 204.
11. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII, остання ред. від 1 січ. 2009 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 4. — Ст. 19.
12. Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент. / за ред. І. В. Жилинкової. — Х.: Кенлоп, 2008. — 855 с.

13. Інструкція про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23 груд. 2008 р. № 771, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20 берез. 2009 р. № 263/16279 // Офіційний вісник України. — 2009. — № 24. — Ст. 153.
14. Аптокольская М. В. Семейное право : учебник / М. В. Аптокольская. — [Изд. 2-е, перераб. и доп.]. — М., 2000. — 178 с.
15. Андреева В. Дитина «на замовлення». Сотні українських пар щорічно стають батьками завдяки новим репродуктивним технологіям [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.tovarish.com.ua/news/Obschestvo/14-12-2007/Dytyna_na_.html.
16. Москалюк В. Ю. Право на материнство (батьківство) за Сімейним кодексом України // Паукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України : зб. наук. пр. за матеріалами «круглого столу». Київ, 25 трав. 2006 р. — Х., 2007.

Анотація

Аблятіпова Н. А. Проблеми сурогатного материнства в Україні. — Стаття.

Стаття присвячена дослідженню проблем, що виникають на практиці при реалізації програми сурогатного материнства. Основною метою статті є в'ясування поняття, сутності та значення сурогатного материнства в сучасних умовах, особливостей визначення його предмета та суб'єктного складу, а також особливостей укладення, здійснення договору про сурогатне материнство, розглянути особливості застосування тощо.

Ключові слова: сурогатне материнство, безплідність, репродуктивні технології, батьки, дитина.

Summary

Ablyatipova N. A. Problems of Substitute Maternity in Ukraine. — Article.

The article is devoted research of problems which arise up in practice during realization of the program of substitute maternity. The primary purpose of the article is finding out of concept, essence and value of substitute maternity in modern terms, features of decision of his object and subject composition, and also features of conclusion, realization of agreement about substitute maternity, to consider the features of application.

Keywords: substitute maternity, sterileness, genesial technologies, parents, child.

УДК 347.155:342(477).001.71

Р. М. Міщенко

ПРАВОВА АКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ЕВОЛЮЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Дослідження проблем еволюції сучасної державності, основу якої становить процес взаємодії держави та особистості, підвищення правової активності громадян, суті та цінності цих феноменів, ролі та перспектив їх розвитку, є сьогодні одним із найважливіших гуманістичних напрямів вивчення феномена держави та державної влади в людському суспільстві та «людському вимірі». Сучасна теорія держави і права має вивчати державу не тільки і не стільки як систему елементів, скільки як систему особливих дій людей, їх відносин з державою, що породжує або збуджує комплекс специфічних, а саме владних процесів [1, 36].

В основі зазначеної системи, всіх процесів, що відбуваються в ній, перебуває людина, яка може функціонувати як одинична, окрема особистість або об'єдну-